

ÜÇ TARZI TASAVVUR

Akif Emre'nin Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Grubu'nda Yaptığı Ders

(1 Temmuz Salı 2014, Bilim ve Sanat Vakfı)

http://www.muharrembalci.com/genchukukcular/selen/Akif_Emre_Ramazan-1-hafta-2014.mp3

Teşekkür ediyorum. İftardan sonra böyle sıkıcı bir konuşma nasıl çekilir bilmiyorum ama biraz sabrınızı zorlayarak deneyeceğiz. Çok şey hatipler vardır, cebinde nereye çağrılrsa konuşacağı kalıpları vardır. Kitlenin nabzını yeterince tutarlar. Öyle birisi değilim. Ama bazı sorularımız var kafamızda, anlamlı sorular sormaya çalışacağız. Cebimizde hazır reçetelerimiz yok, peşinen söyleyelim. Bundan birkaç ay evvel Bosna'da üniversitede böyle bir program vardı. Benzer bir konuydu, epey anlattık. Hocam iyi ama sonuçta ne olacak, çözüm ne? Çözüm şimdilik yok, ama önce anlamlı sorular soralım, anlamlı cevapları doğru cevapları ondan sonra veririz, dedim. Bugün de o geçerli. Acil çözümler hemen bugünden yarına kurtuluş reçeteleri, kim söylüyorsa yalan söylüyor. Ama önce neye ihtiyacımız var, problem alanları nedir, nerde tikanıklıklarımız var, yaşadığımız medeniyet krizinin temel sorunları ne, nerelere iniyor, bunlara dair bir takım sorular sormakla işe başlamak gerektiğini düşünüyorum.

Muharrem Abi davet ettiğinde neyi konuşalım dediğimde, aslında geçenlerde “üç farklı tasavvur: civilitas, medeniyet ve uygarlık” başlıklı bir yazı vardı. Oradan hareketle bir şeyler konuşalım dedik. Tabi o yazının arka planı var. Bir gazete yazısını aşan bir boyutu var. Hepimizin kafasında olan bazı problemler var. Ama bence anlamlı kılan mesele şu: Evet, Müslümanlar birkaç yüzyıldır derin krizle karşı karşıyalar. Özellikle Batı medeniyeti ile karşılaştıktan sonra hem askeri anlamda hem de felsefi anlamda, düşünsel anlamda, ekonomik anlamda bir yüzleşme ile karşılaşma ile yüz yüzeler. Bu probleminden nasıl çıkacağız? Osmanlı'nın son dönemindeki aydınlardan devlet adamlarına kadar hemen herkesin sorduğu yakıcı soru bu. Ama önce kiminle muhatabız, nasıl bir düzlemde mücadele ediyoruz, bunları iyi tanımlamak gerekir. Muhtemelen bugün biz o anlamda daha avantajlıyız. Yani yüzyıl önceki tartışmalara baktığımızda batıyla ilişkilerimizde, batı düşüncesiyle, batı medeniyetiyle kurduğumuz Osmanlı aydınlarının gerek İslamcı olsun gerek Türkçü olsun gerek Batıcı olsun aydınların batıya dair evet belki birikimleri, kültürleri, eğitimleri, bakıyorsunuz şaşırtacak derecede çok güçlü eğitim almışlar, bir imparatorluk kültürünü hissediyorsunuz ama batının tekniğini alalım ahlâkını almayalım türünden basite indirgenecek bir ilişki biçimine kadar değişen bazı formüller önerilmiş. Bugünden düne baktığımızda iyi ki o tartışmalar yapılmış. İyi niyetle ümmetin içine girdiği her anlamda devasa bir problemle karşı karşıyalar o dönem. Bir imparatorluğun çatırdatmakta olduğu bir dönem olduğunu düşünüyorsunuz. Ve bir medeniyetle ilk defa insanlık tarihinde ele geçirdiği devasa bir gücü sizin üstünüze doğru geliyor. Buna karşı “nasıl bir tedbir alabilir? Bu krizi nasıl yönetebiliriz?” sorusuna hataları da olsa, yanlışları da olsa iyi niyet-

le çok ciddi bir kafa patlatılmış. Bu birikimin üzerinden biz bir şeyler konuşuyor olmamız gerekir bugün. Ama maalesef arada ciddi bir kopukluk var. Bu geleneğin üstüne yeni tartışmalar, yeni çözümler, yeni analizler geliştirmek için yeterince bir mesafe aldığımızı düşünmüyorum. Ama elimizde ciddi bir malzeme var, birikim var. O anlamda çok daha fazla bazı alanlarda imkânlarımız var. Bugünlerde herhalde son on yıl diyebilirim, benim gözlemleyebildiğim kadarıyla yoğun biçimde çok popülerleştirilen bir medeniyet kavramı var. Daha önceden çok nadir kullanılırdı. Biz kullandığımızda da yadırganırdı. Neden bahsediyor bu diye. Ama bugün o kadar pelesenk hale getirildi ki esnaf bile medeniyetten bahsediyor veya bir siyasetçi de medeniyetten bahsediyor. Olur olmaz bizim medeniyetimiz diye saçma sapan argümanları birbirine eklemleyerek güya sentez yaparak yeni kavramlar geliştiriyor. Yani medeniyet denildiğinde içi boş bir tür ebru, tezhip, hat, birkaç sema ayini falan gibi gelenekle karışık, tuhaf bir nostaljiyle karışık bir şey algılamasından tutun, ne söylediğinden habersiz ama herhalde iyi bir şeyler dedi gibi bağlamından kopuk popülerleştirilmiş bir söylem var. Bunun üzerinde ciddi olarak düşünmemiz gerekir.

Evet, bir medeniyet problemi var. Medeniyet tasavvuruna sahip olmamız gerekir ama diğer taraftan da medeniyeti dinin yerine ikame eden tehlikeli bir gelişme de var. Bu medeniyet dediğimiz şeyin tanımının yapılamaması da içinin doldurulamaması da popüler olan her kavram maalesef zamanla içi boşaltılıyor ve başka mecraya akıyor. Bu yeterince yetkin kişiler tarafından entelektüel camiada tartışılıp yeterince hazmedilmeden piyasa sürüldüğü için, maalesef piyasa tabirini kullanıyorum, bir kavram kargaşası oluyor. Biraz bunun etrafında dolaşmak istiyorum bugün.

Esas soru şu: Gerçekten bir İslam medeniyeti var mı? Hala devam ediyor mu? Veya bunu biraz daha başka bir şekilde sorabiliriz, daha medyatik anlamda belki. Bir İslam dünyasından mı bahsediyoruz yoksa bir İslam âleminden mi? Bu da önemli bir şey. Medeniyet sorusuyla doğrudan alakalı bir şey. Bu girişten sonra şöyle bir soruyla başlamak istiyorum. İslam dünyası, İslam tarihi 20. yüzyıla gelinceye kadar birkaç büyük darbe yedi. Bu darbelerin herhalde en önemlilerinden, ilklerinden biri Moğol istilasıydı. Moğol istilasını biliyorsunuz, Orta Asya'dan çıkıp önce İran'ı sonra Bağdat'a kadar bütün Orta Doğu'yu Filistin'i vuran, Anadolu'ya kadar gelen bir yıkım oldu. Herhalde İslam medeniyetinin de en fazla gerilemesine sebep olan olaylardan biri olarak da anlatır tarihçiler. Yani kütüphanelerin yıkılması, medreselerin dağıtılması vs.. Ondan belki bin yıl sonra 20. yüzyılın başlarında İslam dünyası yine büyük bir saldırı ile karşılaştı. O da Batının kolonyal gücünü kullanarak dünyanın geri kalan, Avrupa'nın dışında kalan bütün dünyayı neredeyse işgal eden, sömüren bir yönetim ve askeri güç kullanımı gerçekleştirdi.

İkisi arasında nasıl bir fark vardı? Aslında bu medeniyet sorusuyla alakalı anahtar bir ayrışma var. Bu örneklerin özellikle üzerinde düşünmemiz gerekiyor. 20. yüzyıla gelinceye kadar İslam

dünyası sadece Moğollar değil, zaman zaman değişik işgaller, yıkımlarla karşılaştı. Fakat hiçbiri Batı medeniyetinin İslam dünyasına, İslam âlemine yaptığı tahribat derecesinde köklü, kapsayıcı, kuşatıcı bir tahribat yapmadı. Neden? Bir yönüyle İslam dünyasının ilimde, kültürde gerilemesine sebep oldu ama bu fiziki bir darbeydi ve toparlanması kolay oldu. Bir işgal olduğu vakit şu yapılıyordu: Bir şehri, emirliği, krallığı, padişahlığı işgal ediyorlar, yönetime, saraya el koyuyor, belki ekonomik kaynaklarına da el koyuyor sonra çekip gidiyor veya orada yönetim devam ediyor ama bazı şeylerle oynamıyorlar. Neydi o? Yine oradaki hukuk sistemi devam ediyor. İslami yaşayış devam ediyordu. Yani sizin evlenmenizden alış-veriş hukukunuza kadar hayatınızı düzenleyen temel sisteminize kendi çıkarlarıyla çelişmiyorsa doğrudan bir müdahil olan sistematik bir yıkım yoktu. Belki hanedan değişiyordu ama hayat devam ediyor, insanlar alışverişini İslami kurallara göre, fikhın, hukukun ölçüleri dahilinde yapıyor, evlenmeyi boşanmayı vs.. Ama 20. yüzyıldan sonraki Batı emperyalizminin İslam dünyasında yaptığı yıkım bundan çok daha farklı bir muhtevaya sahipti. Sadece işgal etmek veya oranın ekonomik kaynaklarını sömürmekle kalmadılar, İslam medeniyetinin temel kodlarını değiştirerek, kodlarıyla oynayarak, onun siyasal, hukuksal bütün sistemini altüst ederek yaşam biçimini, dünya tasavvurunu yeniden formatladılar. Yeniden bir insan tipi ve toplum tipi üretmeye çalıştılar.

Moğol istilaları örneğine baktığımızda tam tersi oldu. Ne oldu? Bir iki nesil sonra Moğollar'ın atadıkları valiler, yöneticiler İslam toplumu içinde eridi, asimile oldu, bir nesil sonra hepsi Müslümanlaştı. Ama batı saldırısı karşısında, bu yeni bir olay, tamamen yeni bir olay, bunu doğru okumamız gerekiyor. Ve halen işgal altında olmayan ülkeler veya sözüm ona bağımsızlığını kazanmış ulus devletler bile batı medeniyetinin mantalitesi içinde yönetiliyor, ona göre bir toplum oluşturuluyor. İnsanlar, üretim, tüketim, alış-veriş, hayatla olan ilişkileri tamamen batılı değer yargıları üzerinden, batılı standartlar üzerinden oluşturulmaya çalışılıyor.

Peki, bu sorun nasıl aşılacak? Gerçekten bu sorun mu? Çağdaş medeniyet seviyesine erişmek denilen şey biraz da hayatı tanzim eden bütün referans sistemlerinin değiştirilmesi anlamına gelir. Yani bu anlamda medeniyet nedir sorusunu soracak olursak kabaca ben şunu söyleyebilirim: Bir toplumun sahip olduğu değerler sistemine dayanarak hayatın bütününe dair, bütünü kuşatacak şekilde ürettiği bütün etkinlikler aslında o medeniyetin bütünüdür. İslam medeniyetinden bahsediyorsak İslam medeniyeti dinden beslenerek, dini referans olarak oluşturulmuş bütün eylemlerin etkinliklerin tamamıdır. Bu dinin kendisi değildir ama dinin türevidir adeta. Dinden türeyen, dinden üretilen ama dini referans alan ama dinle örtüşmeyebilir, zaman zaman sapmalar bile olabilir. Bütünü bu medeniyet dediğimiz etkinliğin tümünü oluşturur, kabaca bu.

Şimdi, buradan yola çıkarak medeniyet tanımları bizde, teknik anlamına pek girmek istemiyorum, batıda da bugünkü anladığımız anlamda 19.yüzyılda çok yaygınlık kazandı. 18. yüzyıldan itibaren 16. yüzyılda çıkmış civilitastan üretilerek toplumu esas Avrupalı beyaz olanları barbarlardan ayıran ayrıcalıklılığı tanımlayan bir kavram olarak üretildi. Yani Avrupa mer-

kezli bir kavram yani insan merkezli. Yani insanı, Avrupalılığı merkeze alan, kiliseyi de dışlayan, dini de dışlayan yeni bir tasavvur biçimidir. Daha sonra bugünkü kullandığımız anlama yakın biçimde bilimde, teknolojiye gelişmişliği, progresif manada, içeren anlamda kullanılmıştır. Almanların kültür kavramı biraz da Fransız ve İngilizlerin civilizasyona denk gelen bir kavramdır. Burada civilizasyon Fransız ve İngilizlerin kibrini taşır. Daha civilise olmayı, daha incelmışliği, ince zevklere, sanata, estetiğe sahip olmayı, şehirliliği ima eder. Almanlarınki ise Alman kimliğini ortaya koyan o kültürü yansıtır. Ama bugünkü anlamda medeniyet aslında bugün çok farklı kullanıyoruz ama 19. yüzyılda hatta 20. yüzyılın başlarında bile medeniyet tek bir medeniyetti Batının gözünde. O da Batının elinde geliştirdiği medeniyetti. Onun dışında medeni olanlar ve olmayanlar vardı. Medeni olanlar gelişmiş Avrupa'ydı. Medeni olmayanlar ve medenileştirilmesi gerekenler de dünyanın ötekileriydi. Fakat 20. yüzyılın ortalarına falan gelindiğinde medeniyet tarihçileri artık medeniyetler arası karşılaşma, medeniyetler arası diyalog gibi kavramlar kullanmaya başladılar. Diyalog olabilmesi için farklı medeniyetlerin de olduğunu kabul etmek gerekir. Ve o Batı merkezli dünya okuması, dünya tarihi, medeniyet okuması Hint medeniyetini, Çin medeniyetini, İslam medeniyeti gibi insanlık birikimlerinin tümünü yok sayan ve ötekileştiren, ikinci plana atan bir yaklaşımdı. Oysaki insanlık tarihi açısından baktığımızda da İslam medeniyeti, İslam'ın bizatihi kendisi ve onun oluşturduğu medeniyet okunmadan, onu yok sayarak insanlık tarihi de okunamaz. Tıpkı Osmanlı tarihini yok sayarak bugünkü modern Avrupa'yı hatta dünya tarihini okuyamayacağımız gibi. Ama yıllardır Batı okuması Osmanlı'yı da yok saydı. Kenara iten bir yaklaşım. Broger diyorki; medeniyetleri tasnif ederken bir medeniyetin olabilmesi için şu dört beş unsurun olması gerekir. Bunlardan birincisi mekân. Yani coğrafi derinlik, medeniyetin kendini icra ettiği bir mekânın olması lazım. İlk akla gelen şey. İkincisi; bu medeniyeti yaşatacak ve muhatap olan toplumun olması lazım. Üçüncüsü; bunu çok önemser, merkezi bir rolü olan ekonomisinin, ekonomi sisteminin olması lazım. Dördüncüsü; ortak bir zihniyet. Yani belli coğrafyada, belli bir toplumun belli ortak hayatı paylaşırken, üretirken, tüketirken, bir şeyler ortaya koyarken dayandığı bir zihniyete sahip olması. Bir de süreklilik. Yani tarihi tecrübe ile birlikte süreklilik. Bunu ben birkaç yazıda kullandım. İslam medeniyeti çerçevesinde genel anlamda baktığımızda şöyle bir şey çıkıyor:

1. Coğrafi derinlik şart. Yani İslam dünyasına baktığımızda bugün eski dünyanın Atlas Okyanus'undan Pasifik'e kadar Büyük Okyanus'a kadar Asya'dan Avrupa ve Afrika'ya kadar sürekli ve kesintisiz bir coğrafyanın hemen hemen tamamı İslam dünyasının elindedir. Bunun sadece yaşanılan bir toprak parçası değil, bugün dünya hegemonyasının, dünyadaki çıkar çatışmalarının da en yoğun biçimde hatta medeniyet dediğimiz teknolojinin, gelişmişliğin, refahın da kaderini belirleyecek hem stratejik mekânlar, coğrafya hem de yeraltı yerüstü zenginlikler açısından anahtar rolünü elinde tutan bir coğrafyada bulunuyor Müslümanlar. Nedir o coğrafya? Bakın, ne kadar nükleer silahlarınız olursa olsun, ne kadar gelişmiş silahlarınız, imkânlarınız olursa olsun yine konvansiyonel yöntemlere başvurmak zorunda kalacaksınız.

Dünyadaki en stratejik ticari ve askeri anlamda suyollarının -hemen hemen on-on beş tane suyolu var- en az on tanesi doğrudan veya taraflı olarak Müslümanların kontrolünde. Neyi kastediyorum? Yani Süveyş Kanalı, İstanbul Boğazı, Hürmüz Boğazı gibi. Hepsine bir bakın, ya petrol yollarının üzerindedir ya askeri bir şeydir, stratejik olarak böyle. Yine bu coğrafya ekonomik anlamda da söylemeye gerek yok ama sadece bu bölgeyi değil bütün insanlığın geleceğini de zenginliği sahip. Zaten bütün bu problemler bizim kendi halimize bırakılmama sebebi de böylesine devasa bir stratejik kritik bir şeyi elimizde tutuyor olmamız. Evet, coğrafi derinlik bu. Temel referans sistemine sahip olması ve burada bir kesintinin olmaması. Bundan neyi kastediyorum? İslam medeniyeti. Yani İslam'ın usulden bilime, düşünceden sanata, bütün alanlarda ortaya koyduğu bütün sistem, yöntem, usul yöntem metod da dâhil ne varsa burada hiçbir sorun yok. Bütün referans sistemi sağlam ve bu referans sistemimiz hadisten, fıkıhtan tefsire kadar klasik ilimler de dâhil olmak üzere bugüne kadar gelmiş ve burada bir sistematik oluşturulmuş. Yani, değerler sistemini uygulayacak, teorik alt yapısını oluşturacak bir referans sistemi var. Burada bir sorun yok İslam dünyasında. Belki de Batı çok sonradan başladığı için Yunan'ı ve Roma'yı da sonradan eklediği için birtakım sürekliliği var ama İslam medeniyeti kadar bu kadar sistematize olmuş, referans sistemi sağlam başka bir medeniyet bugüne gelmiş, bugüne kadar hayatini sürdürmüş bir medeniyet yok. Tarihi tecrübe ve süreklilik, yani bir medeniyetin hala yaşıyor olması için tarih boyunca tatbik edilmiş, uygulanmış ve sürekliliğinin olması gerekir. Bu süreklilik aslında çok kritik bir şey. Hiçbir medeniyette olmayan bir şey. İslam bizatihi va'az ettiği hakikat gereği insanlık tarihi boyunca hep bir süreklilik içerisindedir. Yani peygamberler tarihinden beri ele aldığınızda, (ben bunu ilk defa Kudüs'ü gezdiğimde) peygamberler tarihi, dinler tarihi olarak okuyoruz, ama medeniyet bağlamında baktığımızda da, vahyi çizginin Hz. İbrahim'den itibaren bütün o sokaklarda tek tek orada yaşıyor olması sadece İslam'ın, Müslümanların bir zamanlar Kudüs'e "ahh ne güzel" hoşgörü saygıyla izah edilecek bir olay değil. Bizatihi İslam medeniyetinin sürekliliği ile de alakalı bir şey. Bütün o Nebevi şey tahrif edilmiş haliyle de olsa bir şekilde onlarda korunmuş. Orada mekâna nasıl yansıdığını görüyorsunuz. Yani burada İslam medeniyetinin bir sürekliliği ve tarihi tecrübesi anlamında hiçbir sorunu yok.

2. Ve toplum unsuru. Dünyanın her yerinde bunu yaşayan, yaşatan insanlar var. Peki, problem burada şu: Bu İslam medeniyeti hala varsa ve yaşıyorsa neden Müslümanlar bu halde? Veya gerçekten yaşıyor mu? Kaçınılmaz bir acı gerçek var. İşte bugün Müslümanlar birbirini boğazlıyor. Artık nezuher şeyler de oluştu. Ortadoğu'nun genlerinde olmayan etnik ve mezhebi çatışmalar nerdeyse körüklenir hale geldi. Bu kadar deforme olmuş, her taraftan sefalet içerisinde bir manzara addeden İslam dünyası gerçeğinde bu medeniyet yaşıyor mu? Bu can alıcı bir soru ve can sıkıcı bir şey.

Bence problem şu: Ölü olan İslam medeniyeti değil, ölü olan ve bütün söylediklerimizle örtüşmeyen Müslümanların kendisi. Bunu belki birkaç yerde dinlemiş olabilirsiniz. Benim de çok hoşuma giden bir örnek. Bir zamanlar hocam anlatmıştı ve beğendiğim için açıklayıcı

olduğu için tekrarlamak durumundayım. İslam medeniyeti eğer bir kalp ise bütün bu referans sistemleriyle, temellerini oluşturan değer yargılarıyla kanını pompalamaya devam ediyor, kalp canlı. Fakat onu alıp o enerjiyle bir iş yapacak olan kaslarımızdaki damarlarla elimiz arasındaki damarlarda kesiklik var. O kan buraya ulaşmıyor. Bizim bizzat Türkiye tecrübesine de baktığımızda bütün bunları söylüyoruz, ediyoruz ama bir Süleymaniye'ye gidip kütüphanesine girip yüz sene önce yazılmış bir metni okuyacak içimizde kaç kişi vardır? Böylesine bir yangından geçmiştik, böylesine bir kopukluk var, ama bu bağlantı kurulduğu vakit tekrar harekete geçmesi canlanması ve insanlara bir teklif sunması her an için mümkün.

3. Şimdi bu, İslam'ın aslında hala canlı olup olmadığı varolup olmadığı sorusuna bir klasik dönemden bir de modern dönemden bir iki misal verip devam etmek istiyorum. Eğer okursanız “İbn-i Batuta'yı niçin okumalıyız?” diye bir yazı yazmıştım. İbn-i Batuta herhangi bir maceraperest değil, herhangi bir seyyah da değil. Medeniyet tasavvuru açısından okuduğumuzda çok anlamlı dersler çıkarabileceğimiz bir hayat hikâyesidir. Onun anlattıklarının çoğu ilginçtir. Ne demek istediğimi belirtmek için bir-iki örnek vermek istiyorum. Fas'tan yola çıkıp Çin'e kadar yolu devam ediyor. Hindistan'a Komor adalarına kadar uzanıyor. Anadolu'ya Kırım'a kadar çıkıyor. 20 yıldan fazla bir süre seyahat yapıyor. Bir fakihtir kendisi aynı zamanda. Gittiği yerlerde ders veriyor, oralarda ilim öğretiyor. Ondan sonra yoluna devam ediyor, böyle de bir adam. Sonuçta bir Hacca gitmek için niyet ediyor ama yolu buralara düşüyor. İki örnek var; Hindistan'da bir ara parasız kalıyor, bir Müslüman tüccardan borç alıyor. Sonra ayrılıyor. Yani o zaman ki insan ilişkileri alışveriş ilişkilerinin nasıl olduğunu şuan tahayyül edemiyoruz. Güvene dayalı bir şey veya muhtemelen yazılı şeyler de vardır. İşte bir seyyah ona borç veriyor bırakıp gidiyor. 4 yıl sonra Çin'de o tüccarla buluşuyor ve borcunu ödüyor. Yine Çin'deyken bir Tanca'lı iki hemşerisiyle karşılaşılıyor; baba-oğul. Düşünebiliyor musunuz? Tanca; taa Fas'ın orada, Atlas Okyanusu'na kıyısı bulunan bir şehri. Şuan da kendi türbesi de Tanca'da. Tanca'dan Çin'e kadar ticaret yapmaya gitmiş bir baba-oğul. Yıllar sonra tekrar İbn-i Batuta memleketine döndüğünde bu sefer bugünkü Mali'de (Orta Afrika'da, o zaman dünyanın en önemli ekonomik hayatın canlı olduğu yerlerden biriydi; maalesef Afrika'yı o yönüyle bilmeyiz biz.) **Altın Yolu** vardı; dünya altın ticaretinin en önemli yollarından biriydi. Orayı keşfetmek için yola çıktığında o Tanca'lı hemşerileri baba-oğul ile karşılaşılıyor. Bu iki örnek iki maceraperestin dünyanın değişik köşelerinde karşılaşmaları ile alakalı değil. Aslında Atlas Okyanusu'ndan o zamanki bilinen tüm dünyanın -ana karanın, Afrika'nın, Asya'nın Avrupa'ya kadar- bütün bu Müslümanların hâkim olduğu alanda bir ticari, sosyal, ekonomik, ilmi, kültürel bir akışkanlık, kendi küreselliğini oluşturmuş bir yapı vardı. Bu medeniyet dediğimiz şey böyle bir şey. O kadar çarpıcı şeyler var ki İbn-i Batuta'nın seyahatinde. Anadolu'ya geliyor, Selçuklular zamanında. O zamanki lonca sistemini anlatıyor karşılaştırarak. Bir kış günü Göynük'te ormanda yalnız yol alırken kış günü ormanda bir ışık görüyor, bakıyor tekke. Tekkenin Anadolu Müslümanlığındaki yerini anlatıyor. Bu anlamda o gözle yenileri okuması gereken batıların elinde olsaydı muhtemelen ne filmler yapılırdı. Özellikle

araştırmalar yapıldı. Çünkü bir âlimin gözüyle dünyayı anlatıyor adam. Herhangi bir seyyah değil. Günümüze dair bir Şey anlatacağım, bu da benim başımdan geçen bir iki olay. Tayland'ın Güney'inde Patani bölgesi var. Müslümanların çoğunlukta olduğu, orada bir ormanın içerisinde medreseye götürdüler. Şuan Patani'yi haritada kaç kişi gösterebilir? Herhalde zor buluruz. Orada tam bir jungle, yerleşim yeri yok, ormanın içindeki alan boşaltılmış, kulübeler var, öğrenci odaları var. Tam ortasında da bir mescid ve büyük bir derslik var. Birkaç yüzyıl önce kurulmuş bir medrese ve bu medrese hala faal. Şöyle bir ders programına baktım. Medresedeki temel derslerin hemen hepsi bir İstanbul medresesinin müfredatı ile aynı. Yani Osmanlı dönemi İstanbul medresesinde ne okutuluyorsa bütün temel bilimler orada var. Tek bir fark var İmam-ı Gazali'nin İhyası da ders olarak okutuluyor, İstanbul medreselerinde o okutulmaz. Çünkü burası Hanefi, orası Őafi. Şimdi kıyas yapalım. Birisi Osmanlı medeniyetinin, İslam medeniyetinin payitahtı, başkenti olmuş, kültürün ilim hayatının her anlamda zirvede olduğu bir yerin eğitim sistemi ile kuş uçmaz kervan geçmez bir ormanda dilini dişini bilmediğimiz, Müslüman topluluğunun okulundaki, medresesindeki eğitim sistemi aynı standardı orada kurulabilmiş. Bunu kurabilecek güç bir medeniyettir. Yani ortak referanslara ortak tasavvurla ortak değerlerden beslenerek kültürel ilmi alt yapısı ile dünyayı algılayış biçimleri insan tipini nasıl oluşturacağına dair iki Şey birbiri arasında hiçbir farkın olmaması. Bu medreseden bir de tekke örneği vereceğim çok farklı. Bundan 4-5 yıl oldu, bir Ağustos'tu yanlış hatırlamıyorsam Bosna'da İğman Dağı'nın zirvelerinde ormanın içerisinde tek bir mescit ve bir tekke var. Mescidin yanında -dağın derinliklerinde o manzara beni çok etkilemişti- devasa bir orman ve kuşatma sırasında İğman cephesinde en yoğun savaşların olduğu yer oralar olmuş. Orada her yıl Ağustos'un 5'inde o savaşın en kritik anında, zaferle sonuçlandığı bir günde ve tekkenin Őeyhi de o cephenin komutanı, hala yaşıyor. Orada zikre katıldım sabaha kadar sürdü. Manevi olarak insanı Şey yapan haz duyduğu, tat aldığı bir ortam. Şey çok etkileyici. Arka planı, hikâyesi çok ilginç olayın. Çok zarif, estetik bir Şey, ahşap bir mescit, estetik bir tekke. Bu burada dursun. Bundan daha önce 2000'lerin başındaydı Suudan'a gitmiştik Omdurman'da bir Kadiri Őeyhi ile tanıştık. Nil'in öbür tarafında ve Omdurman'nın yani Hartum'un karşı tarafı oluyor, mahallelerin arasında bir tekkeye davet etti. Camiden çıktık tekke de bir zikir yapıldı. Şimdi Avrupa'nın ortası değil ama Avrupa'nın eteklerinde bir İğman dağındaki bir zikirle Afrika'nın çölünün ortasındaki, Nil kenarında ki bir fizikleri, dilleri, tarihleri tamamen farklı, zikir hemen hemen aynıydı. Şimdi bu süreklilik ve din anlayışı toplum anlayışı aslında bunların mahiyetini tartışabiliriz. Bütünlük arz ediyorsa bunları çoğaltabiliriz. Hepimizin hayatında buna benzer Şeyler olmuştur. Bu anlattıklarım İbn-i Batuta'nın hayatında 1000 yıl önceki hikâye değil. Bugün 21. Yüzyılda, 2000'li yıllarda yaşayan hala yaşadığına tanık olduğumuz bir aynileşme. Bunu sağlayan Şey aslında bir medeniyetin var olduğunu gösteriyor.

Dikkat ederseniz son dönemlerde medyada ısrarla, özellikle İngilizce literatürde İslam Dünyası kavramına vurgu yaparlar. Müslüman Dünyası kavramı özellikle Muslim World diyorlar yani. Aslında bu Muslim World bugün şu ana kadar bahsetmeye çalıştığım bir ortak medeni-

yet değerleri olmayan ama şöyle böyle bir şekilde ortak inançları paylaşan fakat hayat tarzları, dünya ile ilişkileri, değer yargıları tamamen farklı ayrılmış insanlar topluluğu ima edilmek isteniyor. Oysaki bilinçli kullanımla özellikle ısrar ettikleri Islamic World yani İslam Âlemi demek yerine Müslüman Dünya'sı ısrarla tamamen bir medeniyet bilinci ile seçilmiş bir kavramsallaştırmadır. Kesinlikle tesadüfi bir şey yok. Peki, madem her şeye rağmen bir İslam âlemi, İslam medeniyeti var, bir takım sıkıntılar sorunlar yaşıyor ama ne eksik ki biz halen böyle paramparça siyasal olarak, kültürel olarak paramparça vaziyetteyiz. Olay şu; evet biz büyük bir yangından çıktık ve yeni yeni kendimize geliyoruz, yeni yeni toparlanıyoruz. Bütün bunlar yeni yeni bir takım bize empoze edilen kavramlar, ideolojiler, değer yargılarına yeni yeni silkinerek Müslümanlar kendilerine gelmeye çalışıyor ve hiçbir zaman da Müslümanlar olarak ciddi bir bilinç içinde olmazsak hiçbir zaman kendi kendimize kalmamıza izin vermek istemeyecekler. Neden Müslümanlığın, İslam medeniyetinin yeniden kendini toparlamasına izin vermeyecekler? Evet, ilahi olarak iman-küfür çatışması ayrı. Şuan sosyal bilim düzeyinde çözümleme yapıyoruz. İlahiyat değil konumuz. İman-küfür çatışması ezelidir devam edecek. Neden böyle? Çünkü Batı medeniyetinin şuanda içine girdiği süreç, bir yandan tüm insanlığı bir tüketim aracı, müşteri haline getirmek isterken, diğer taraftan da buna meydan okuyacak, bu projeyi aksatacak insanlığa da bir alternatif teklif sunacak yegâne medeniyetin İslam Medeniyeti olduğunun bilincindedir. Bu sadece bir slogan değil.

Yani batı medeniyeti şu anda geldiği aşama açısından Müslümanların da kendisine sorması gereken bence 3-4 tane temel sorun var.

1. Küresel kapitalizm ile kapitalizmin üretim-tüketim ilişkileriyle hesaplaşmak zorundayız. Bu çok temel bir konu ve buna meydan okuyacak hiçbir değere, oluşuma izin vermek istemeyeceklerdir. Bunu istemeyeceklerdir ama olmayacak anlamına da gelmiyor.
2. Modernite ile hesaplaşmak zorundayız. Modernite tarihte ilk defa total olarak ilahi olandan, kutsal olandan insanlığın kopuşu demektir. Hayatı, eşyayı, evreni yorumlayış biçiminde Tanrı'yı, kutsal olanı devredışı bırakmak; tamamen insan aklına indirgemekle alakalı bir dünya görüşüdür.
3. Kapitalizm ile Modernite bir araya geldiğinde Sekülerizm ortaya çıkar, çünkü ikisi hem bireyselleşmeyi hem de toplum ilişkilerinde kutsal olanı devre dışı bırakmayı gerektirir. Doğal olarak bunun sonucu sekülerleşmedir.

Bu 3 temel unsur bizim, Müslümanların, İslam Dünyası'nın hesaplaşması gereken 3 temel maddedir ve bunun açılımlarıyla hesaplaşmak zorundayız. Batı medeniyeti dediğimizde zaten onlar bunları empoze eder. Küresel kapitalizmin (eski vahşi kapitalizmin sadece Avrupa'yla sınırlı gelişmişliği ile alakalı değil) artık bütün insanlığı bir müşteri haline getirmeye çalışan, kendini eklemleyen, kendisi de eklenerek büyüyen bir yapısı var. Tarihte buna benzer bir sistem hemen hemen herhalde hiç olmadı. Biz buna karşı direnmek ve hesaplaşmak zorundayız.

Maalesef bugün Müslümanlar bir yandan iktidara yürüdüğünü söylerken, bir yandan ‘yeni Türkiye’yi kurduğunu’ söylerken, ‘Arap Baharı ile iktidara geliyoruz’, ‘bütün bölgenin siyasi kaderi iyileşiyor’ derken, (evet siyasal olarak böyle bir görüntü var fakat) gönüllü olarak küresel kapitalizmin değer yargılarını, sistemini farkında olarak veya olmayarak yerleştiriyoruz. Buna Türkiye örneği verecek olursak; Türkiye’de Müslümanlar eliyle geri dönülemeyecek biçimde neredeyse kapitalizmin tüm değerleri, kurumları yerleşmiş vaziyette. Şimdi bununla hesaplaşılmıyorsa başka hesaplaşılacak hiçbir şey kalmamış demektir. Ama hala sokaktaki hacı amca, sıradan bir Müslüman ‘faiz haramdır’ diyorsa küresel kapitalizme kafa tutuyor demektir.

Belki o oturduğu yerden bütün bu çözümleri yapmıyor, ama bu sözü üzerine hayatını tanzim ediyorsa, hayatı bunun etrafında örgütlüyorsa ve insanlar da bununla bir hayat, bir toplum oluşturuyorsa küresel kapitalizme gerçekten kafa tutuyor ve meydan okuyor demektir. Buna kesinlikle izin vermek istemeyeceklerdir. Peki, buna bizim, reddin dışında biz Müslümanların önerisi çözümleri var mı? Şu anda henüz yok, ama kafa yormak ve bunun üzerine bir inşa edici bir girişimde bulunmak zorundayız. En büyük zaaflarımızdan biri şu tespiti de yapmak zorundayız: İslam Medeniyeti 1500, 1600, 1700’lere kadar belki ticarete, üretimde, diğer alanlarda gerçekten yenilikler geliştirdi, çözümler üretti. Ama finans kapitalizmi, finans ilişkileri, özellikle parasal ilişkilerde –çünkü çok yeni bir olaydı ve İslam medeniyetinin de pek çok alanda gerilemeye düştüğü batı karşısında yenilmeye başladığı bir döneme denk geldi– finans konusunda yeterince hazırlığımız yok. Bir, bunun için kapitalizmin doğasını çok iyi bilmemiz gerekiyor, nasıl işlediğini. İki, kendi kaynaklarımızı çok iyi bilip buna göre kendi çözümlerimizi üretmek zorundayız. Dolayısıyla modernite, kapitalizm ve sekülerizm ilişkisi hem evren tasavvurumuzu, dünya tasavvurumuzu, dünya anlayışımızı, insan ilişkilerimizi, helali haramı, hepsiyle birlikte bir araya aldığımızda hiçbir medeniyet, hiçbir kültür kapitalizme veya başka bir sisteme bu denli kafa tutacak, meydan okuyacak kurallar sistemine sahip değil. Yani günlük hayat pratiklerimiz –bizatihi tek tek de olsa– moderniteye de kafa tutuyor. Müslüman olmak, kapitalizme de kafa tutuyor. Hala yeryüzünde moderniteye karşı da kapitalizme karşı da direnen yegâne vaha Ortadoğu Müslüman coğrafyası kaldı, bütün zaaflarına rağmen. Buradaki potansiyeli biz hala çok geç olmadan harekete geçirmez, entelektüel anlamda akademik alanda bunları yeniden üretmez ve yeni çözümler getiremezsek vakit çok geç olabilir.

Bakın ne oldu, basit bir şey, geçenlerde eski bir dergiyi karıştırıyordum 1976 tarihli bir dergide şöyle bir haber, Sebül dergisinde. Cidde’de uluslararası İslam İktisadı Konferansı yapılmış, yani İsmail Raci Faruki’den Hurşit Ahmed’e kadar o zamanki baktım bir sürü isimler orada tebliğler sunmuş, demek ki o zaman İslam İktisadına dair bir arayış vardı. Zaten okumalarımın da ortaya çıkan şöyle ilginç bir sonuç var. Yani bazen hiç farkına varmadan şeye düşüyoruz: 1970’lerden sonra –herhalde o son konferans olması lazım, daha sonra da yapıldı mı bilmiyorum, İslam İktisadı tartışmaları akademik anlamda entelektüel anlamda ilmi anlamda böyle bir tartışma vardı– İslam iktisadı yeniden nasıl kurulabilir, esasları nedir, temelleri nedir türünden 70’lere kadar canlı bir çaba vardı, ürün, ürünler vardı. 70’lerden sonra birdenbire bu

“faizsiz bankacılığa” dönüştü. Dikkat ediyor musunuz bugün halen bu konudaki bütün tartışma meseleleri faizsiz İslam bankacılığı diye başlayan ve sonuçta da ortaya çıkan normal bankacılık sisteminin hemen hemen aynısını yapan ama adı faiz olmayan ucube bir sisteme dönüştü. Neden? Çünkü bu çalışmaları finanse eden petrol şeyhleriydi. Adamların birdenbire petrolden anormal bir gelirleri oldu. Bunu, parayı ne yapacaklarının çözümünü aradılar. Onun için de Batıda İslam dünyasındaki pek çok üniversitelerde kürsüler kurdurdular, “faizsiz bankacılık”. Dolayısıyla bir bütün olarak İslam iktisadı tartışmaları rafa kaldırıldı, iş sadece finans tartışmasına indirildi. Şimdi olaya bütüncül olarak bakmadığımızda, bir medeniyet perspektifinden bakmadığımızda o labirentlerin içinde hapsolüp kalabiliyoruz. Dolayısıyla şu anda bize düşen; olayı bir bütün olarak, bir referans sistemimizden kopmadan, oradan beslenerek ama yaşadığımız çağda nasıl bir meydan okumayla karşı karşıyayız ve buna nasıl karşı eklenerek eklettik çözümler peşinde koşmadan köklü temelli bir arayış içine girmek zorundayız. Ama hayat devam ediyor diyeceksiniz, peki bekleyelim mi? Beklenmeyecek, ayrı bir şey, ama en azından neyin mahsurlu neyin mahsurlu olmadığını bilerek; yani bundan çok değil 5–6 sene evvel bile Türkiye’de Müslümanım diyen İslamcı diyen hiçbir yayın organı, gazete benim de yazdığım gazete dâhil olmak üzere hiçbir TV banka reklamı almazdı. Bugün banka reklamı almayan hiçbir mecra yok, yazımın köşesinde internette banka reklamı görüyorum.

Daha da geçtik, bu meseleler artık aşıldı, küresel kapitalizme entegre olmaktan neyi kastettiğimin çok görünür, basit, kolayca algılanır bir örneği olarak söylüyorum, bugün bir kamyon sakalıyla hacı abilerimizin hacı amcalarımızın artık banka kredisi alıp almamak gibi sorunları yok. Kimse bunu artık tartışmıyor, peki ne yapalım onlar zengin olup gidiyor, hayır o değil! Bizim gücümüz, biz hiçbir zaman Müslümanlar kapitalistler kadar zengin olmayacağız. Onlar kadar zengin olursak zaten biz Müslüman olmaktan çıkacağız, Müslümanlık iddiamızdan taviz vermiş olacağız, o zaman biz kendimiz olarak var olmanın imkânlarını ve zorluklarını yaşamak zorundayız, evet bir bedeli var, buna hem zihnen kafamızı yorarak bir şeyler üretmek zorundayız. Belki onlarca yıl, yüzlerce yıl sürecek bir şey değil bu aslında. Ama hemen doğru teşhis yapıp neyin eksikliğini yaşadığımızı, neyin temel sorun olduğunu tespit edip onun üzerinden yürümüş olsaydık bugün medeniyet tasavvuru dediğimiz işte batıyı doğru anlamak anlamlandırmak bunu sadece teknolojik askeri başarı ve üstünlük meselesine indirgmeden felsefi arka planıyla birlikte tarihsel süreçleri doğru okuyarak hem onun resmini ortaya koymak hem de buna karşı ne türden bir tecrübeyle karşı karşıyayız, hem de Müslümanlık ne diyor bunun karşısında, yaşadığımız çağa ne söylüyor Müslümanlık, bunun verimlerini, ürünlerini çözümlerini ortaya koymak durumunda idik. Halen bu sorun problem bizde, üzerimizde var. Bunu başkaları yapmayacak biz yapacağız. Belki daha evvel problemin bu kadar büyüklüğünün farkında değildik. Türkiye’de aslında bütün gösterişe rağmen, bütün kitlesel bir muhafazakârlaşmaya rağmen İslami bilinç yeni yeni kendiliğinden oluşuyor. Evet, halkımız Müslüman, eyvallah, bilebildiği kadar dinini yaşıyor yaşayamıyor ayrı bir şey, ama yeni bir dünya kurmak, insanlığa yeni bir teklif sunmak ve dinin toplumsal, siyasal, ekonomik

neyse her alanda ne söylediğine dair temel sorunlarını temel problemlerini, temel önerilerini, tekliflerini bu güne konuşulacak bir birikimi haiz değiliz. Niye değiliz? Çünkü o işte kalple kol arasındaki bağlantı kopmuş vaziyette. Yani 100 yıl öncesine kadar gelen süreklilik bir anda kopuş yaşanmış ve bu kopuşu giderdiğimiz an yeniden o referanslarla irtibat kurduğumuz zaman çağın imkânlarıyla da yeniden bir dil geliştirebilirsek, muhtemelen çok daha farklı bir dünya mümkün diyoruz.

Evet, özetle dağınık olarak iftar sonrası bunları söylemek istedim. Eğer vaktimiz varsa soru cevap faslına geçilebilir. Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum. Hayırlı akşamlar.

Av. Muharrem Balcı: Sorular veya katkılarınızı yapın. Vaktimiz var. Ben bir küçük giriş yapayım. 99 depremini siz hatırlıyorsunuz. O depremde yaşlı bir teyze molozların arasından çıkarıldığında ilk söylediği söz neydi hatırlayan var mı? 99'ları yaşayan kim var, depremi yaşayan yok mu aranızda? O sırada Gazze'yi vuruyordu yine İsrail. Ve kadın yıkıntılardan çıkarıldığı zaman ilk sorduğu soru:

- Gazze'deki Müslümanlar ne âlemde, ne durumda, hala İsrail vuruyor mu? Diye.

Hatta o bir derginin kapağı olmuştu o günlerde. Yani o Müslüman bilinç o teyzede de bir şekilde resmedilmiş bir elbise gibi görünüyor. Başka örnekler de verebilirsiniz.

Hakan Göktürk: Bangladeşli Müslüman bir profesör vardı bu mikrokrediyi bulan.

Muharrem Balcı: Hindistan'da uygulayan..

Hakan Göktürk: Yani böyle aslında örnek uygulamalar var, hatta dünya barış ödülü falan almıştı. Türkiye'ye de birkaç kez getirmişlerdi, ama değerlendiremiyoruz yani böyle örnekleri diğer ülkelerden de olsa.

Muharrem Balcı: O zaman bu zeminle alakalı bir şey söyleyeyim. Şimdi Türkiye'de dünya kadar Müslüman Hukukçu var veya Müslüman hukukçu olarak bilinenler var. Kendine Müslüman hukukçuyum diyenler var veya bu şekilde atıf yapılan bir dünya insan var. Ve ben kendi mesleğimdekilere bakıyorum, avukatlara hakim ve savcılara bakıyorum, akademisyenleri biraz bir kenara bırakıyorum, çünkü onlar meslek olarak da eser yapmak zorundalar.... Ama bu mecburiyetin dışında olanlara bakıyorsunuz; ne defteri var, ne kitabı, ne makalesi var, ne bir konferansı var, ne bir araştırma raporu var. Bana epeyce ilginç de geliyor, ama şimdi bu çalışmaya bakıyorum, 16 yıldır hiç kesintisiz tatilsiz devam eden bir çalışma. Sadece bu çalışmanın ortaya koyduğu eser (eser demeliyiz sonuçta bunlar büyük emek mahsulü) Bunlara baktığımızda bizim hukuk dünyamızda akademisyenlerin dışındaki eserleri karşılaştırdığınızda kabil-i kıyas bile değil, kitabı olan makalesi olan araştırması olan hukukçu yok gibi. Şimdi Akif Hoca'nın dediği gibi bir dönüşüm aslında bizi bir dönüştürmüşler önce yani bir yenilgi var, bizi dönüştürdüler Protestanlaştırdılar, Sekülerleştiriyorlar, muhafazakârlaştırıyorlar. Ama bir yandan da, İslam'ın kendi gücü bu, ne hikmetse bir yerden bir filizleniyor. Ben bu çalışmayı böyle görüyorum, ne hikmetse bir yerde biz olmasaydık da birileri bunu filizlendi-

recekti. Madem bize bu şey düştü, görev, öyle gördük kendimizi bu zeminleri daha anlamlandırmak ve çoğaltmak lazım, başka yerlerde de bunları yaymak lazım ve ciddi, oturaklı, ayağa yere basan çalışmalar yapmamız lazım. Müthiş bir potansiyel var İslam dünyasında. Ben o sizin daha önce verdiğiniz örneği veririm; bardağın dolu yeri, dolu görüntüsü bütün bir Müslüman coğrafyadaki Müslümanların dünyanın bütün zenginliklerinin üzerine basıyor olması, Kuzey Küre’de bir şey yok ne varsa Güney Küre’de var güney yarımkürede var ve bütün bunların hepsi Müslümanların ayaklarının altında. Ve bütün çatışmalar da kavgalar da burada oluyor, bunun da kıymetini bilmemiz lazım. Bu sadece yeraltı zenginliği anlamında söylemiyorum, bir hoca anlatıyor kültürel zenginlik de burada var. Batıda bu anlamda bir tartışma yok. Ama İslam dünyası içerisinde gerçekten büyük tartışmalar var, ben İslam ekonomi doktrinini 76’da alıp okuduğumda ki bir grup arkadaşla yapmıştık bunu, biz çarpılmıştık yani. Nasıl böyle bir düşünce üretilebiliyor bu İslam dünyasında, o zaman da yıkım vardı. Bugün Irak yıkılıyordu o gün de başka yerler yıkılıyordu. Yani bu birden bire hemen bir bıçak kesintisi değil. Bu son 200 yıl bir yıkım dünyasına dönüştü, ama sadece o değil tabi, yani Sadr’ın eserleri gibi başka eserleri de gördükçe bizi ümitlendiriyor, gerçekten heyecanlandırıyor. O zaman bu tarz çalışmaları, çok kısa sürede demiyorum, çok anlamlı bir sürede ekolleştirebilmemiz lazım, daha ayağı yere basar hale getirmemiz lazım, en azından biz kendi alanımızda gerçekleştirebiliriz. Bu çalışmayı böyle bir zemin olarak düşünüyoruz.

Akif Emre: İnsan içinde olunca fark etmiyor, yani mesela siz bu çalışmanın içindesiniz belki basit bile geliyor olabilir. Ama o küçük adımlar, o küçük birikimler bir 5–10 sene sonra geri dönüp baktığınızda çok farklı ufuklara çok farklı yeni açılımlara yol açtığını o birikimin bir hiç ummadığınız bir bereketlenmeyle çoğalmayla yeni ufuklar açtığını ben her gün kendi hayatımızda görmüşüzdür. Yani şu çalışmada bile, bir ödev alırsınız, bir ay bir şey yaparsınız, eksik, yarım, şudur budur filan, ama bir şekilde o gayretin çağrışımları bereketi, yani açtığı, ima ettiği sorular, önerdiği çözümler kim bilir kime, başlangıçta hiç ummadığınız birisine çok farklı çağrışımlar yapar, çok farklı ürünlere neden olabilir. Bunu iyi niyet gösterisi olarak söylemiyorum, gerçekten öyle. Bizatihi benim ve her birimizin hayatında buna benzer içinde olduğumuz zaman önemsemediğimiz ve küçük gördüğümüz veyahut da yeterince ciddiye almadığımız, işte mütevazı çalışmalar, evet mütevazı olmamız lazım. Ama mütevazı çalışmaların da hiç beklenmedik ufuklar açtığını yeni verimlere sebep olduğunu olabileceğini unutmayalım, yani çok önemli.

Muharrem Balcı: Geçenlerde Ankara’daydım ben. HSYK’da, bir grup görüşme yaptık, mesela Birikimler’i götürdüm orada takdim ettik. Çok şaşırdılar, böyle bir çalışmanın olabileceğine bile ihtimal vermiyor insanlar. HSYK’ya gittiğimde daha önce bu çalışmada bulunmuş başka bir arkadaşımızın da orada hâkim olarak görev aldığını gördüm. Baktım bir başka Genç Hukukçu daha orada, onlar birbirlerini bulmuşlar hemen. Bakanlığa gittik. Bakanlıkta da epeyce genç hukukçulardan, hâkim ve savcı olanlar şimdi Adalet Bakanlığında bürokrat olarak çalışmaya başladılar. Anadolu’da her hangi bir adliyeye gidiyorsanız, bakıyorsunuz ki

oradaki en başarılı hâkim Genç Hukukçulardan giden arkadaşlar. İşte Akyazı'ya gidiyorum iki hâkim var birbirlerini tanımışlar. İkisi de buradan gitmiş, Türkiye'nin her tarafında görev yapan Genç Hukukçular var. Az değil 2500'ün üzerinde insan gitti buradan, bu çalışmadan, 16 yıl.. ve hiç tatil yapmayan bir çalışma. Bu bile alan çalışmalarının bizi nereye götürebileceğini görebiliyoruz. Diğer alanlarda da inşallah böyle çalışmalar yapılırsa ki işte BSV gibi daha değişik çevrelerde bunlar yapılmaya çalışılıyor, tarih alanında, sosyoloji alanında, farklı sosyal bilimler alanında, bunların daha anlamlı hale geldiğini düşündüğümüzde umudumuz hala var. Bir kere işte en başta söyledi, eğer soru sorabiliyorsak umut hala vardır. Yok soru sormayı unuttuysak Allahu Âlem Abbas gider yani.

Kaya Kartal: Şimdi meydan okuma iddiasından bahsediyorsunuz. Aslında, bahsettiğiniz düşünceler 70'lerden beri özellikle siyasal İslam içinde öyle ya da böyle farklı alanlarda da olsa benzer hususlar dillendiriliyor. Ama geldiğimiz noktada bizatihi bu iddianın sahipleri dediğimiz insanlar belli bir evrilmenin sonucunda, aslında yok etmek istedikleri veya işte meydan okuduklarını söyledikleri şeyin ya taşeronu oldular ya da o mekanizmanın içerisine bir şekilde dâhil oldular. Süreç dâhil etti veya 70'lerde örülen düşünce çok yeterli değildi, bir takım boşlukları vardı, buraya getirdi. Neticede kalkınmacı bir model bugün onlar aracılığıyla pazarlanıyor bütün İslam dünyasında. Aslında sadece Anadolu topraklarında değil bugün Mısır'da İhvan'a da gösterilen model buydu. Tunus'ta gösterilen de buydu. Bu bir açmaz değil? mi ya da nasıl aşılır?

Akif Emre: Soru neydi, tam sorunu anlamadım doğrusu.

Kaya Kartal : Şunu diyorum. Bu bahsettiğiniz meydan okuma iddiası köklü bir iddia, yani işte özellikle 70'lerden beri gündemde olan bir iddia. Ama 2000'lerle beraber bu iddianın sahipleri en azından bir kısım sahipleri bizatihi bu iddiayı yönelttikleri sistemlerin içerisine dâhil oldular. İşte Ak Parti örneğinde Ak Parti sistemle kucaklaştı, sadece yerel anlamda değil uluslararası sistemle de aslında bu düşünce sahiplerinin kucaklaşması anlamına geldi belki. Bu düşünceyle mi ilgili bir problem, yoksa pratikten mi kaynaklanıyor bu bir açmaz mı?

Akif Emre: Yani arkadaşlar pratik siyasete indirgemeyelim. Yani bahsettiğimiz şey şu değil ve şu andaki pratik siyasetin temsilcileri –niyetlerini sorgulamıyorum– pratik siyaset bu söylediğinin altında bir şey. Yani konuştuğumuz şey o değil. Bu, yani siyaset, ne Mısır'da ne şurada ne burada pratik siyaseti yürütenlerin kaldıracağı bir mesele değil. Zaten tek boyutlu bir olay da değil. Yani sadece siyasetle alakalı da değil. Siyaset bu işin belki bir görünümüdür. Yani sen teorik olarak hukuk sistemini beşeri hukuk, ilahi hukuk, modern hukuk, evrensel hukuk meselesini teorik olarak çözememiş, bununla ilgili bir hazırlığın yoksa bütün bu ülkeyi ele geçirmişsin, bir anlamı yok ki bunun zaten. Yani medeniyet dediğimiz şey zaten bunun üstünde bir şey. Yoksa olay sadece siyasal bir mücadeleyle indirgenirdi, iktidar meselesine indirgenirdi. İktidarı ele geçirdiğinde mesele hallolmuş olurdu. Türkiye'de mesela yarı-nılıcı olan şey ne? Türkiye'de bir sistem değişikliği olmuyor, iktidar erkleri arasında bir deği-

şiklik var. Yani sadece erkler arasında bir el değiştirme yaşıyor, sistem değişmiyor. Dolayısıyla bahsettiğimiz medeniyet tasavvuru, mevcut duruma baktığımızda şu anda yaşananlar çok alt düzeyde bir mesele. Yani siyasilerin ve eylem içerisinde olan insanların aynı zamanda ideolog aynı zamanda fikir adamı aynı zamanda düşünce üretmeye ve belirleme konumuna geldikleri vakit felaket olur. Yani içinde yaşadığımız siyasi ortamı düşünün. Yani şu anda siyaset düşünceyi de belirliyor, entelektüel çabaları da belirliyor, hak etmediği biçimde çok farklı yerleri de kuşatmış vaziyette; bilerek veya bilmeyerek. Bu sorun siyasetten çok siyaset dışında olması gereken, siyasetin üstünde olması gereken unsurlarla ilgili bir sorun. İsterseniz en adil bir devlette yaşıyor olsanız bile iktidarla belli kesimler ilişkisini uzak tutmak zorundadır. Yani hepimiz menkıbe okumuşuzdur, ahlak kitabı okumuşuzdur. Sultanın sofrasından uzak durun diye hikâyeler anlatılır. Bu sadece laf olsun diye söylenmiş şeyler değil. Güçle, iktidarla entelektüelin, aydının, âlimin ilişkisini belirleme açısından, bağımsız olmak zorundadır. O üst söylemi belirler, siyaset onu pratiğe geçirir ve siyaset her zaman üst söylemin altındadır. O, ondan daha alt seviyededir.

Muharrem Balcı: Ben tersinden bir okuma yapayım. 70’li yılların başı. Türkiye’de iki önemli şey oldu. Birincisi sisteme karşı mücadele - sistem karşıtı mücadele kavramsallaştırıldı ve pratiğe konuldu. Bu gruplar/örgütler kitlesel halde değildi. Bireysel, mesela rahmetli Ercüment Özkan bunlardan bir tanesiydi. Sistem lafını hep kullanırdı. Ama bir grup insan da vardı, bunu şöyle anladı; sistemin her şeyini ret anlamında anladı. Nüfus kâğıtlarını yırttılar, çocukları okula kaydetmediler, daha doğrusu nikâhlarını tasdik ettirmediler. Ama çocuklar 7 yaşına gelince mecbur kaldılar nikâhı kıydılar. ek senet kullanmıyorlardı ama limon satıyorlardı veya işte ellerinde mala inşaat yapıyorlardı. Adamlar sonra kalfa oldular, usta olunca ek senet kullanmaya başladılar. şimdi bu da tam tersinden bir şey, yani o topyekün mücadeleyi sadece siyaset olarak algılamak yanlış veya topyekün mücadeleyi sadece sistemin belli bir yerine vurmak olarak anlamak yanlış. Ercüment Özkan bunu çok iyi anlayan ve anlatan birisiydi. O öyle nüfus kâğıtlarıyla falan uğraşmıyordu. Fakat o dönemin ona benzer birkaç kişisi daha –ki daha sonra bunlar örgütlü çalışmalara dönüştü– şimdi mesela, ben sisteme karşı mücadele dediğimde işte o muhafazakâr Müslümanların, siyasettekilerin bürokrasidekilerin büyük bir kısmı bunu anlamıyor, sisteme karşı değil, sistemin ne olduğunu bilmiyor ve kendilerini de iktidar gördükleri için sistemle de bütünleşmiş görüyorlar, “Yani siz şimdi Müslüman kardeşlerinize karşı mı mücadele edeceksiniz”, böyle bir algı var. Hâlbuki medeniyet algısı başka. Medeniyetlerin bizim üzerimizdeki nüfuzunun kırılması anlamında topyekün mücadeleyi ifade ediyor. Dolayısıyla bu olayın iki farklı kırılmaları, uç kırılmaları bizim kafamızdaki yargıyı etkilemesin, etkilememeli yani.

Bir Genç hukukçu: Benim söyleyeceğim, arkadaşın yani siz Cengiz Han’ı örnek verdiniz ondan sonra bir işgal döneminden bahsettiniz o işgalin şu anda devam ettiğibir yeri işgal ediyordu sonra gidiyordu herkes orada daha sonra normal hayatına devam ediyordu sonra 1. Dünya savaşından sonra veya artık 1800’lü yıllardan sonra yani modernleşmeyle birlikte Os-

manlı toplumunun bizim kanunlarımızın değişmesi, oradan söylüyorum, yani bu işgal hala devam ediyor, bir şekilde öyle değil mi şu an itibariyle, yani bizim toplumumuzda bir savaş sonrası kimse gitmedi, işte az önce söylediniz 100 yıl geriye doğru gidip de bir Osmanlı'yı bilmiyoruz işte, çoğumuz akademisyen de olsa avukat da olsak araştırma ödevimizi yapmıyoruz, yani şu an itibariyle arkadaşın söylediği sistemde Müslümanlar bu işi yine hala devam ettiriyor mu ettirmiyor mu yani mesela kendimize göre şu anda son dönemde baktığımızda Kültür Bakanlarına bile çok bişey değil yani, medeniyetin oluşması için önce kültür lazım yani biz hala şeye uğraşıyoruz Batı medeniyeti Avrupa Birliğine girmek gibi bir şeyimiz var mesela hala iddiamız o.

Akif Emre: Yani şeye gelecek iş, günlük siyasete. Günlük Siyasete değinmek istemiyorum ama bunu samimi olarak mı söylediler? Biliyorsunuz AKP iktidarının ilk döneminde şey şuydu: “Biz AB’ye bir medeniyet projesi olduğu için giriyoruz.” Yani çok fiyakalı bir laf! O kadar tehlikeli bir laf ki. Bunun tehlikesini siyasetçi belki siyaset gereği bunu söyleyebilir. Ama aydını, düşünürü, okumuşu talebesi de aynı konuşuyor ve siyasetçinin ağzına bakıyorsa vahim olan o. Türkiye’deki vahim olan olay bu. Siyasetin pratiği içerisindeki iyi niyetle ve kötü niyetle bir sürü manevra çeviriyorlar; bir sürü dengelerle uğraşıyorlar, ediyorlar, onu Allah bilir kendi aralarındaki iş. Bu beni bağlamamalı. İslam düşüncesi, İslamcılık adına ortaya çıkan insanlar mümkün mertebe bunun dışında bundan uzak durarak da, ama yok saymadan o adeta ağı örercesine, peteğin içeri doldururcasına kendi alanını doldurmak zorundaydı. Yani bir siyasetçi çıkıp bütün bizim entelektüel tartışmalarımızı, gündemimizi, hedefimizi belirliyorsay ve ona göre insanlar konuşuyor, yazıyor oluyorsa o zaman vahimdir. Yani şu anda bence Türkiye’de en eleştirilmesi gereken, en üzerinde konuşulması gereken meselelerden biri bu. Siyasi başarı Müslümanların, yani İslam adına değil. Sonuçta bu Müslüman kimlikli insanların yaptığı siyaset, bunu ayırt etmek lazım. Yaptıkları işlerle İslam düşüncesinin dini düşüncenin hatta buna İslamcılık falan da demiyorum, daraltmıyorum, yani dini düşüncenin dini esas alan referans alan bir düşünüş biçiminin bugüne yorumlanması uygulanması arasında devasa bir fark var, uçurum var. Bu farkı biz oradan beslenerek değil, yeri geldiğinde onu eleştirerek, eleştirel kalarak muhalif kalarak ama alternatif şey yaparak, çünkü hayatın pratiği içerisinde kaybolduğunuz vakit ne felsefe gelişir, ne düşünce gelişir, ne teori gelişir. Hayattan kopmadan ama onun üstüne çıkararak bir şeyler üretmek zorundayız. Bu en fazla çelişkili alanlardan birisi de siyaset ilişkisi, pratik siyaset. Yoksa şu anda da bir siyaset yapıyoruz. Yani Müslüman’ın her hayatı siyasetlidir. Ama pratik siyaset anlamında mesafeli durmak zorundadır, düşünürler, yazarlar, neyse. Ben buna inanıyorum.

Ahmet Buğra Aydın: İbn-i Battuta örneğini verdiniz hocam. 20 küsur sene bütün Asya kıtasını adeta gezen ve fikirlerini bir şekilde test etme imkânı bulan bir düşünürden bahsettiniz. Bizim şu anki hep şeyden örnek veriyorum, belki 100 sene önce yazılan kitapları okuyamıyoruz diye bir serzenişte bulundunuz ki haklı bir serzeniş bence, belki eşdeğerde olacak şekilde bugün yazılan kitapları dahi takip edemeyecek bir nesil var şu anda. Sadece geçmiş okumalar

yaparak mı bu tip bir şeyde, ne bileyim bir karşı tarafı anlamadan test etmeden mücadele yapılması mümkün mü? Yoksa İbni Batuta örneği gibi biz biraz açılıp bu coğrafyadan dışarı çıkıp, bir takım fikirlerimizi yine geçmişten gelen okumalar yani sabitelerimiz olan, sabitelemize dayanan fikirlerimizi karşı gördüğümüz medeniyetle test etmeli miyiz? Bir mukayeseli medeniyet okuması yapılmalı mı bu anlamda?

Akif Emre: Yani okumaktan şunu kastetmiyoruz, yani 17.yy'da yazılmış bir risaleyi açıp okuyup oradan buraya uygulayalım anlamında değil. Yani o bir tecrübedir. Bu sadece pratikle ilgili değil, düşüncede de öyledir. Yani Batıda en post-modern düşüncenin sahibi bir insan bile işe Aristo'dan başlar ve Hegel'e Marks'a kadar getirir ve ondan sonra sıçrama yapar, yani o geleneği hazmettikten sonra onu yapar. Daha basit bir örnek vereyim. Picasso'nun tablolarına bakarız, saçma sapan değil m? Yani resimden anlamayan birisi için klasik resmin hiçbir anlamı yok. Ama adam o resmi çizebilmek için zaten klasik resmin bütün aşamalarından geçmiş, tekniğini perspektifi, gölgeyi, bütün şeyleri geçtikten sonra onun üzerinden oynuyor, artık yeni bir şey üretiyor, yani onun için anlamlı Picasso. Yani her hangi klasik bir ressamın yapacağı her şeyi, tabloyu, portreyi, natüremortu rahatlıkla en iyisini yapabilecek düzeye geldikten sonra adam artık kendisiyle oynuyor, düşüncede de böyle bir şey. Sen bu geleneği tam bilmiyorsan, zaafı eksikleriyle birlikte İslam düşüncesi adına yeni üreteceğimiz bir şey modern paradigmanın içerisinde bir yere sıkışır kalır. Yoksa bunu aynı alalım tekrarlayalım anlamında değil. Yani aksi takdirde gelenek yük olur...

Muharrem Balcı: Veya günü okumayalım anlamında da değil.

Akif Emre: Yani gelenek yük olur sırtımızda oraya takılıp kalırsak, o bir birikim. Yani tarihi tecrübe ve süreklilik dediğimiz şey bütün bunları da içine alıp hazmedeceksin, onun üzerine yeni bir şeyler üreteceksin. Yine Picasso'dan açayım. Picasso farklı bir kültürden olmasına rağmen adam 3 yıl Tunus'ta hat dersleri almış bir adam. Niye? Non-figüratif sanatın en şeyi, insanlık tarihinde bulunduğu en harika sanat tarzı diye. Adam gidiyor, alıyor, ama hat mı yapmış yok. Ama oradan aldığı şeyi kim bilir hangi o gözle okudu da hangi tablosuna nasıl uyguladı, anlatabiliyor muyum? Klasiği biliyor, bütün sanat geçmişini, bütün ekolleri biliyor o Batı resmi, perspektifi, gölgeyi bir nevi, onun üzerine artık çok boyutlu işte şeyi nedir o çok perspektifli tablolar çizmeye başlıyor. Felsefede de öyle; Foucault Aristo'yu Hegel'i şunu bunu bilmezse post-modern düşüncenin işte bir sürü şeylerini bilgiyi bilginin antolojisini şunununu bununu, böyle uçuşlar yapabilir mi? Yapamaz. Yapsa da kimse ciddiye almaz, kimse ciddiye almaz bakın. Yani her düşüncenin her geleneğin bir hiyerarşisi vardır. Bir soy kütüğü vardır. Nereye aitsin sen, onu ispatlamıyorsan kimse ciddiye almaz. O akademide de böyledir, üniversitede de böyledir, zanaatta ve sanatta da böyledir. Her alanda böyledir. Yoksa onu olduğu gibi buraya aktaralım, olmaz tabi, o zamanın koşulları farklı. Bir tarım toplumunda geleneksel bir şehir hayatı içerisinde gelişmiş sorunlar başka bir şey, modern dünyada bir metropoldeki insanın yaşadığı problemler çok daha farklı. Ama ondan kopuk değil. Sonuçta insanız, sonuç-

ta sabitelerimiz var, değerlerimiz var, o değerlere kimi zaman geçmişte nasıl çözüm üretilmiş şimdi ne üretebiliriz, bunları karşılaştıracamız yeri geldiğinde. Yani en basitinde hiyerarşi lazım ve bu hiyerarşi soy kütüğünü, kendi şecereni, düşünsel şecereni bilmek zorundasın. Ondan sonra uçuş yaparsın ondan sonra açılım yaparsın.

Aybüke Ekici: Medeniyet ve ekonomi üzerine özellikle durdunuz. Ben de ayağımın tozuyla geldiğim için, biraz da onun etkisiyle; bizde hep gittiğimiz İslam coğrafyalarında yaptığımız gözlem şu oluyor, yani hep ben bunu gözlemliyorum, yani insani yardım, işte giyecek yardımı, yiyecek yardımı başka şeyler. Biz bu şekilde gitmemeliyiz hocam oraya. Hani medeniyet algısından bahsediyoruz, o medeniyetin varlığını oluşturabilmek için bunun farkına varabilmek için. Çünkü ben oraya gittiğimde benden daha hevesli olduklarını gördüm. Hep söyledikleri şey şuydu, kimle konuşursak konuşalım; İki ayrı devlet ama biz tek milletiz. Hani millet kavramını orada anlıyorsunuz, bizim ümmet olarak söylediğimizi, artık bu şekilde söylüyoruz, ama hani Kur'an'î tanımda da geçen millet kavramını kullanıyorlar onlar. Biz tek milletiz diyorlar. Bu ilginç, oraya gittiğimizde bozulmamış şeyleri görüyorsunuz, hala onların, o hani Osmanlının medeniyet algısı veya "İslam medeniyeti" diyelim medeniyet algısını gördüğünü söylüyoruz. Muharrem Hocayla yaptığımız dersten de yola çıkarak bu medeniyet algısını oluşturabilmeli, ekonomiyi farklılaştırmalı. Ekonominin niye üzerinde durdum? İşte bizim başımızın dik durmasını istemiyorlar ya. Biz Türkiye'de kendi dertlerimizle o kadar baş başa kalıyoruz ki, Pakistan o kadar baş başa kalıyor ki, Bosna o kadar baş başa kalıyor ki, işte sel-lerdir, felaketti, panikti, şuydu buydu, birbirimizle kardeş olmaya, o geçmişin bağlarını oluşturabilmeye fırsatımız kalmıyor. İlginç biçimde ben oraya gittiğimde de yardım dağıtmaktan o medeniyetin izlerini araştırmaya, görmeye fırsatım kalmıyor. Mesela bunu aşabilme yolunda STK'larla –STK da bize dışarıdan gelmiş olmasına rağmen vakıf kültürünü devam ettiremeyeceğimize göre veya inşallah devam ettiririz– bu medeniyet algısını oluşturmamız mümkün müdür? İnsani yardım vakıflarının dışında Pakistan'a gittiğimde beni karşılayacak olan ve orada birlikte iş birliğine gideceğim STK'lar bu işi yürütebilir mi? Bu şekilde yapacağımız konferanslarla, birlikteliklerle koridor açabilir miyiz? benim açımdan bu sorunun cevabı önemli, siz ne düşünüyorsunuz, bunu merak ediyorum.

Akif Emre: STK'lar aslında pratik bir çözüm, öyle görünüyor, yaşadığımız koşullarda insanların pratik olarak geliştirdikleri bir şey. Ama bizim geleneksel İslam toplumlarında STK diye bir şey yok. Yani sivil toplum diye bir şey yok. Onun yerine cemaatler var. Bu cemaat yeneden modern dünyada üretilir mi, üretilebilir mi? Modern cemaatler Batıda da var, bu STK'nın dışında. Fakat bunlara takılıp kalıp da, yani kendi cemaatimizi geleneksel formlar içerisinde oluşturacağımız diye beklemenin âlemi yok. İnsanlar buldukları pratik içerisinde bir çözüm üretiyorlar, anında devreye sokuyorlar, ama niyet ne, rengi dili ne olursa olsun aradaki hiçbir şey olmadan Afrika'daki Pakistan'daki Müslüman kardeşine Müslüman olmasa bile bir mazluma ulaşabilme fikri. Esas dinamizm bu. Yani STK'yı oluşturan felsefi arka plan seni belirlemiyorsa, oluşturmuyorsa formel şekline bence takılmadan şu an pratik neyse onu yapmak

zorundasın. Yani Afrika’da insan ölüyor “e ben napacaksın falan, yapı şudur budur” deme lüksümüz yok. Dolayısıyla esas olan evrensel değerler içerisinde evrensel perspektifi oraya taşımak. Bir İHH gönüllüsü bütün mazlumlara bir çadır götürürken, bir paket götürürken bu çözümleri yapıyor mu? Ama esas farkında bile olmasa, onda bir ümmet bilinci var, insanlık sevgisi var, bir fedakârlık duygusu var. Dolayısıyla o yardımı götürürken bile zaten orayla bir kaynaşmayı sağlamış oluyorsunuz, bazı şeyler kendi doğallığı içerisinde kendi çözümlerini üretiyor. Ha burada ilkeler nedir? Temel ilkeler belli, haramdır, helaldir, pratik olarak bu böyle çözülebilir diye düşünüyorum yani.

Muharrem Balcı: Ben izlerini biliyorum az çok? Rusya’da açılımdan sonra 89 değil mi? O açılımdan sonra Kırım’a giden cemaatler oldu, oraya hem Kuran-ı Kerim getirdiler, kendi dillerinde tercüme getirdiler, orada cami açtılar. Mesela Kırım’da vakfin bir tanesi çok güzel bir cami açtı ve ilk ezan kaç yılındaydı hatırlamıyorum ama 95 yılındaydı galiba, bizim Kemal Özpınar Kırım’da ilk ezanı okumuştur. İnsanlar ilk defa o topraklarda ezan duymuşlar. Daha önce ezan duyan nesil gitmiş, bir şekilde işte komünist rejim onları orada bitirmiş, ama o nesil ilk defa ezan duymuştu, bu çok heyecan verici bir şey; bu tip şeyleri belki daha da artırarak sadece yardımlarla bırakmayıp kültürel beraberliği think thank kuruluşlarıyla düşünce kuruluşlarıyla sağlamak mümkün.

Akif Emre: Tabi şimdi bizi aşan bir boyut var; ulus devlet diye bir şey var, parçalanmışlık var ve bunların getirdiği engeller var. Bunu nasıl aşabilirsek? Bunu mümkün merteye aşmak zorundayız, yani acil olan mesele bu, yani Avrupa ulus devlet fikrinin tarihi kurucu yeri orası. Ama kendi sınırlarını kaldırıyor, yani bir yere girdiğinde sanki bir şehirden bir şehre gidiyor-muş gibi ülkeler arası rahatlıkla dolaşıyorsun. Ortak hafıza böyle oluşturulur işte. Sen ise Suriye’ye gidemiyorsun, Irak’a gidemiyorsun, bilmem ne yapamıyorsun parça parça şeylere bölünüyorsun. Bunu hangi kanallarla delebilirsene, delmenin yollarını acilen bulmamız lazım, insanlar birbirini gidip görmeli.

Kifayet-i müzakere.